

УДК 343.14(477)

**О. С. Дворецький,
А. В. Даниленко**

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИСУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ**

Розглянуто історичні аспекти розвитку доказування у кримінальному провадженні починаючи з Римської імперії та до нашого часу. Проведено аналіз змін у положеннях кримінального процесуального законодавства України після набуття чинності КПК України 2012 року, що стосуються процесуальних питань доказування.

Ключові слова: доказування, права та законні інтереси, учасники кримінального провадження, принципи кримінального процесу.

За дослідженням кримінальний процес є врегульованою нормами кримінального процесуального законодавства України діяльністю спеціально створених державою органів, які здійснюють протидію злочинності, охороняють від злочинних посягань конституційний лад, соціально-економічні, політичні й особисті права та свободи громадян, а також законні інтереси юридичних осіб. Слід підкреслити, що кримінальну процесуальну діяльність можуть здійснювати лише ті державні органи (їх посадові особи), які на це уповноважені законом, тобто слідчий, керівник підрозділу досудового розслідування, прокурор, суд, суддя.

Водночас кримінальний процес є формою реалізації кримінального права. Вся діяльність у межах кримінального провадження спрямована на розкриття кримінальних правопорушень, встановлення тих

його властивостей та ознак, які є юридично значущими, тобто мають значення для правильного застосування закону про кримінальну відповідальність та будуть впливати на винесення судом справедливого рішення у кримінальному провадженні. Процес установлення фактичних обставин кримінального правопорушення, виявлення і викриття особи, яка вчинила правопорушення, в науці кримінального процесу прийнято називати доказуванням. А кримінально-процесуальні норми, які регулюють цей процес, утворюють доказове право.

Дослідженню теми доказування та доказового права у кримінальному процесі присвятили свої роботи такі вчені, як: М. С. Алексєєв, С. А. Альперт, В. Д. Арсеньєв, О. М. Бандурка, Б. Т. Безлепкін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. І. Вінберг, А. Є. Владимиров, І. С. Галаган, В. В. Гмирко, С. О. Голунський, Ю. М. Грошевой, П. С. Елькінд, М. В. Жогін, О. О. Кочура, Г. М. Міньковський, Я. О. Мотовиловкер, В. Д. Спасович, І. Я. Фойницький, М. О. Чельцов-Бебутов, О. О. Юхно та інші. Беззаперечно, що вищезазначені автори зробили суттєвий внесок в дослідження з цього напрямку, проте й зараз ця тема досить актуальна. Тому **метою** цієї статі є розгляд питань, пов'язаних з історичними аспектами розвитку правового інституту доказування у кримінальному провадженні починаючи з часів Римської імперії й до нашого часу; крім цього, проведення аналізу щодо змін у положеннях кримінального процесуального законодавства України, що стосується доказування, після набрання чинності КПК України 2012 року.

Доказування є центральним стрижневим процесом всієї кримінальної процесуальної діяльності, як доцільно зазначала П. С. Елькінд [1, с. 33]. Тому доказування все частіше називають стрижнем кримінального процесу, й на цьому будується як розуміння ролі доказування в кримінальному процесі, так і розуміння кримінального процесу в цілому. Якщо звернутися до етимологічного значення слів «стрижень» або «стержень», то це основна, провідна частина чогонебудь [2, с. 539], а в цьому плані кримінальне процесуальне доказування, яке, за зауваженням М. М. Мелікяна, є суттю, основою кримінальної процесуальної діяльності [3, с. 76], і на нашу думку, дійсно може іменуватися стрижнем кримінального процесу.

Кримінальне процесуальне доказування – це пізнавальна діяльність, яка здійснюється у певній сфері людських відносин [4, с. 170]. При цьому ми визначаємо кримінальне процесуальне доказування як пізнавальний процес, або як будь-який інший, тільки він має свої специфічні об'єкти і цілі, які можливо відобразити та вивчити в особливій пізнавальній формі [4, с. 254].

Таким чином, враховуючи, що стрижнем кримінальної процесуальної діяльності є доказування, яке є пізнавальним процесом, вона за своєю сутністю повною мірою реалізується протягом двох основних стадій: досудового розслідування і судового провадження.

Сутність такого роду діяльності полягає в ретроспективному розкритті (пізнанні) окремих сторін подій минулого та встановлення на цій основі об'єктивної істини. Причому це пізнання здійснюється опосередковано шляхом чуттєвого пізнання (відчуття і сприйняття) окремих речей та слідів. Тому слід погодитися з В. О. Коноваловою, яка зазначає, що специфіка діяльності слідчого, прокурора, судді, суду обумовлюється домінуючою в ній пізнавальною метою, якій підпорядковані всі інші цілі, а саме «... процесуальна діяльність за своєю сутністю є пізнанням, яке здійснюється в приватній галузі і має свій предмет» [5, с. 46]. Виходячи з викладеного, слід підкреслити, що доказування існує стільки, скільки існує сама людина, а кримінальне процесуальне доказування і правозастосування пов'язані з появою права й державності.

За дослідженням, наявна в нашій державі система права заглиблюється своїм корінням у романо-германську систему права, принаймні, можна достовірно стверджувати, що витoki їх єдині. Так, у Древньому Римі, як відзначають історики, існувала достатньо розроблена система доказового права, адже в той час вже були відомі основні поняття доказового права, зокрема: докази і їх класифікація; спірні факти предмета доказування, тягар доказування (*onus probandi*); існувала достатньо розроблена система засобів доказування, наприклад показання свідків, письмові документи, огляд на місці [6, с. 77]. Також існувала суворі відповідальність за неправдиві свідчення, підробку документів [7, с. 35]. Римському праву були відомі презумпції. До того ж сам римський процес еволюціонував від змагального процесу, з пануванням вільної оцінки доказів (Рим періоду республіки), до слідчого процесу. На погляд Є. В. Салогубової, необхідно виділити два етапи впливу римського права на сучасне національне законодавство починаючи з X століття, на яке вплинули положення візантійського законодавства, а з епохи Петра I – і західноєвропейського [8, с. 18].

За часів Київської Русі форма судочинства носила обвинувальний характер, окремі положення якої діяли як звичаї. Доказування здійснювалося за допомогою присяги (рота), показань свідків (відокі і послухі), очної ставки (свод), Суду Божого (випробування залізом і водою) та ін. Крім цього, відповідно до положень «Руської правди» процес був публічний (на княжому дворі), словесний і змагальний, який опирався на законну систему судових доказів.

Аналізуючи період Соборного Уложення 1649 року, слід зазначити, що розшукова форма процесу стає панівною. Початок остаточного скасування змагальності було покладено указом Петра I, в якому встановлювався розшук і розпит про свідків, про їхні відводи, про присягу, про покарання лжесвідків та про митні гроші [9, с. 322]. На початку XVIII століття Петро I видає Військовий статут, частина якого була присвячена судовому процесу (він включав норми про судові докази, судові рішення і був складений за німецькими зразками

і розроблений під впливом французького і датського права) [8, с. 28]. Таким чином, у ході цієї реформи відбувається заміна змагальності сторін допитом суду. Процес стає письмовим, у зв'язку з чим зростає роль письмових доказів, набуває розвитку система формальних доказів. Сутність цієї системи полягала в тому, що законом заздалегідь визначалася сила кожного виду судових доказів. Оцінюючи їх, суд повинен був керуватися закріпленими законодавцем формальними правилами [10, с. 56]. Таким чином, як вважає Ю. І. Стецовський, кримінальний процес до 1864 року можна назвати змішаним тому, що існувала комбінація інквізиційного попереднього слідства й змагального судового розгляду [11, с. 138].

У подальшому в 1864 році в ході судової реформи набуває розвитку інша теорія – вільної оцінки доказів (Статут цивільного судочинства від 20 листопада 1864 року). Для цього періоду правотворчої діяльності в галузі доказового права також характерна рецепція римського права. При цьому, як вказує Є. В. Салогубова, найбільшому запозиченню піддався правовий інститут доказів. Так, до попереднього були додані: імунітет свідка, римська класифікація доказів на публічні та приватні. Крім цього, на той час були відомі презумпція добропорядності і шанування закону, існували добровільна, примусова й оціночна присяга [8, с. 31]. Таким чином, як зазначає І. В. Решетнікова, спираючись на думку М. Д. Чешлак, інквізиційна система в Європі перестала існувати в чистому вигляді у XIX столітті, тоді як у Росії – тільки в 1864 році [12, с. 25; 13, с. 81–82].

По суті, зазначена вище система доказового права не змінилась і за радянських часів та будувалась на принципах, відповідно до яких взаємовідносини між державою та особою створювалися виключно у напрямі від держави до людини, тобто держава первинна, людина є об'єктом державного впливу, а її поведінка суворо регламентувалась, направлялась і контролювалась державою. У цих відносинах людина була засобом або «гвинтиком», за допомогою якого держава досягала певної мети. Держава, маючи необмежену владу, не пов'язану із законом, поглинала, знеособлювала людину, перетворювала її на слухняного виконавця своєї волі. Вона як «господар» начебто «дарувала» своїм підлеглим громадянам певні права й свободи та від «імені народу» карала за найменші порушення встановлених нею же численних обов'язків і заборон. Причому пріоритет державного впливу не дозволив розвиватися в належній мірі змагальності судочинства. Крім цього, необхідно визнати, що існуючий слідчий процес у радянський період був обтяжений змагальним впливом протидіючих суб'єктів доказування, але змагальність знаходилася під тягарем державного інтересу і впливу, що було відмітною рисою правосуддя у радянський період [14, с. 25].

Таким чином, як правильно зазначав В. І. Лебедев, історія становлення і розвитку судочинства – це історія організованого правового

захисту відносин. Спочатку завданнями державної влади, будь-якої держави і її форм, було стежити за вирішенням спору між приватними особами, які вдавалися до зброї (ордалії, в основі яких лежить погляд, що Бог допоможе правому). Поступово поєдинок замінюється прийомом, що ґрунтувався на підставах марновірства (виймання предмета з гарячої води), але до таких прийомів вдавалися у виняткових випадках. Вже поряд з ордаліями на той час існував суд громади, старійшин, князя, вищим органом правосуддя була державна влада. Коли верховна влада виявилася не в змозі відправляти правосуддя безпосередньо, виникла ідея створення закону як виразника цієї влади. З ідеєю законності, прагнучи уникнути свавілля, судді впали у крайність і намагалися створити систему формальних доказів, за наявності яких звинувачення визнавалося доведеним, однак на цій підставі виникло катування. Система формальних доказів відхиляється наукою і в новітній час скасована кодексами, оскільки було усвідомлено, що судити людину за абстрактними формулами не можна [15, с. 14–15].

Проголошення незалежності Україною та затвердження нової Конституції України стали початком реформування національної правової системи, основою якої стали спроби переосмислення та вдосконалення кримінального судочинства.

Основним Законом України визначено головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні і забезпеченні прав та свобод людини (ст. 3 Конституції України). Це конституційне положення знаходить своє втілення у чинному кримінальному процесуальному законодавстві нашої держави з 2012 року. Існує три завдання кримінального судочинства: захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жодний невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Крім цього, з прийняттям чинного КПК України істотно змінено положення національного кримінального процесуального законодавства, зокрема ті, що стосуються процесу доказування. Так, насамперед, він містить окрему главу 4 «Докази і доказування», яка складається з п'яти параграфів: параграф 1 «Поняття доказів, належність та допустимість при визнанні відомостей доказами», параграф 2 «Доказування», параграф 3 «Показання», параграф 4 «Речові докази і документи», параграф 5 «Висновок експерта».

Розглядаючи ці зміни та новели КПК України 2012 року, необхідно зазначити, що йдеться про власне визначення доказів, якими тепер визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд

установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Згідно із запровадженими новелами змінився перелік джерел доказів, якими є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Результати оперативно-розшукової діяльності фактично включені до видів доказів у кримінальному процесі. Важливо, що ст. 252 КПК України вперше, на відміну від попереднього КПК України 1960 року, офіційно визначає статус доказів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема протоколів, аудіо- або відеозаписів, фотознімків, результатів, здобутих за допомогою застосування технічних записів, що тепер зможуть використовуватися у доказуванні на тих підставах, що і результати проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, за виключенням тих даних, розголошення яких є недопустимим.

Не менш важливішим, на наш погляд, є положення, які стосуються гарантій реалізації засади (принципу) змагальності відповідно до додаткових можливостей щодо участі в доказуванні потерпілого. Крім цього, в чинний КПК України введено новелу, згідно з якою захисник, він же адвокат, може проводити самостійно збір доказів у кримінальному провадженні відповідно до вимог національного законодавства.

Підсумовуючи викладене, необхідно зробити **висновок**, що значення кримінального процесуального доказування полягає в тому, що правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження на рівноправній основі і питання, які виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених у ході доказування обставин; участь зацікавлених учасників кримінального провадження у доказуванні є гарантією реалізації засад (принципів) кримінального процесу; докази є підставою для прийняття правильних і об'єктивних процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

У той же час порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькинд. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 143 с. 2. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 53 000 слов / С. И. Ожегов ; под. общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : Оникс ; Мир и образование, 2007. – 640 с. 3. Меликян М. Н. О специфике доказывания в ходе предварительной проверки информации о преступлениях / М. Н. Меликян // Государство и право. – 1998. – № 10. – С. 76–82. 4. Барабаш А. С. Публичное начало российского уголовного процесса : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Барабаш Анатолий Сергеевич. – Красноярск, 2006. – 414 с. 5. Коновалова В. О. Психология / В. О. Коновалова. – Харків : Основа, 1996. – 220 с. 6. Новицкий И. Б. Римское частное право / И. Б. Новицкий, И. С. Перетерский. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – 583 с. 7. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву / З. М. Черниловский. – М. : Юрид. лит., 1991. – 208 с.

8. Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс / Е. В. Салогубова. – М. : Городец-издат, 2002. – 320 с.
9. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 4 : Законодательство Петра I / под ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 512 с.
10. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1946. – 219 с.
11. Стецовский Ю. И. Судебная власть : учеб. пособие. – 2-е изд. / Ю. И. Стецовский. – М. : Дело, 1999. – 399 с.
12. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 1999. – 240 с.
13. Cieślak M. Polska procedura karna : Podstawowe założenia teoretyczne / Marian Cieślak. – Wyd. 3. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – 504 s.
14. Новицкий В. А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения : монография / В. А. Новицкий. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2002. – 584 с.
15. Лебедев В. И. Общая теория права : популяр. лекции / В. И. Лебедев ; Семей. ун-т Ф. С. Комарского. – СПб. : Паровая скоропечатня Г. Пожарова, 1903. – 83 с.
16. Лукашевич В. Г. Кримінально-процесуальне пізнання та доказування: історія та сучасність / В. Г. Лукашевич // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 168–173.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Дворецкий А. С., Даниленко А. В. Отдельные аспекты генезиса доказывания в уголовном производстве Украины

Рассмотрены исторические аспекты развития доказывания в уголовном судопроизводстве начиная со времён Римской империи и до настоящего времени. Проведен анализ изменений в положениях уголовного процессуального законодательства Украины после вступления в силу КПК Украины 2012 года, которые касаются доказывания.

Ключевые слова: доказывание, права и законные интересы, участники уголовного производства, принципы уголовного процесса.

Dvoretiskii O. S., Danilenko A. V. Some aspects of development of criminal procedure proving

The central core of the whole process of criminal procedural activities is proving. Criminal procedural proving is a cognitive activity realized in a particular sphere of human relations.

Thus, considering that the core of criminal procedural activity is proving that is a cognitive process, so it is in its essence is fully realized during two main stages: pre-trial investigation and court proceedings. The essence of this kind of activity is in retrospective disclosure is (cognition) of some aspects of past events and establishment on this basis the objective truth. And this cognition is carried out by the way of sensory perception (sensation and perception) of some things and traces.

The authors of this article studied the historical aspects of forming the institution of proving in criminal process since the Roman Empire and up to nowadays. The authors analyzed the amendments in the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine that had been made after 2012.

It is concluded that the value of the criminal procedural proving is the following: its correct realization makes possible guaranteeing the rights and legitimate interests of all participants of the criminal proceedings on the basis of equality and issues that arise during criminal proceedings may be solved only on the basis of reliably established circumstances in the course of proving; participation of interested persons in the criminal proceedings while proving is a guarantee of realizing the principles of criminal process; evidence found during the investigation make grounds for the correct and objective procedural decisions in the criminal proceedings.

Keywords: proving, rights and legal interests, participants of criminal procedure, principles of criminal procedure.

